

Bot Lyudmila, Krasovska Olena
Czerkaski Uniwersytet Narodowy im. Bohdana Chmielnickiego
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Директивні мовленнєві акти сімейного спілкування

(на матеріалі творів В. Лиса
«Соло для Соломії», «Століття Якова»)

В останні десятиліття лінгвісти приділяють значну увагу «людському чиннику», оскільки зрозуміти мову можливо лише за умови ґрунтовного вивчення її носія – людини, дії якої залежать від очікувань з боку суспільства та скеровані на досягнення цілеспрямованих намірів. Завдяки комунікативному підходу до вивчення мови, що орієнтується на співвідношення соціальної діяльності мовця та мови, лінгвісти звертають увагу на комунікативні особливості спілкування, що сприяє встановленню й типізації стратегій та тактик мовців. Досить важливим є загальний рівень носіїв мови, а також виділення в їхній картині світу мовленнєвих структур, що безпосередньо впливають на зв'язність процесу спілкування, даючи змогу прогнозувати мовленнєві ходи на основі контекстного очікування.

На сучасному етапі лінгвісти приділяють увагу розмовному мовленню (неофіційному та родинному дискурсам), оскільки це найбільш сприятливий матеріал для вивчення інтерактивної природи та закономірностей мовленнєвої діяльності. Так особливості сімейного спілкування досліджено в роботах Т. Линник [Т. Lynnyk] [1], О. Рувьової [O. Rulova] [2], Л. Боть [L. Bot] [3], О. Моїсеєнко [O. Moiseienko] [4], що присвячені дитячому дискурсу; Т. Кузнецової [T. Kuznietsova] [5], О. Трумко [O. Trumko] [6], де проаналізовано окремі типи мовленнєвих актів; А. Бігарі [A. Bigari], Є. Зимич [I. Zymych], П. Крючкова [P. Kriuchkova], В. Рудякової [V. Rudiakova], що аналізували комунікативні ситуації англomовних сімей, Дж. Остіна [Dzh.Ostyn] [7], де розглянуто успішні інтеракції між жінками та чоловіками. Ці дослідження стали надійним підґрунтям та дали поштовх для аналізу директивних мовленнєвих актів родинної комунікації.

Будь-який мовленнєвий акт набуває змісту й може бути зрозумілим тільки в структурі ситуативного контакту. Дж. Остін та Дж. Серль подають аналіз таких актів, що проводився в різних напрямках: за засобами вираження, за рольовими мотивами вибору та вживання цих засобів, способами їх організації в діалогічних єдностях **Дж. Остін** [*Dzh. Ostyn*] [7], Серль Дж. [*Serl Dzh.*] [8]. Вплив на партнера комунікації – основна характеристика саме директивних мовленнєвих актів, які спонукають співрозмовника до виконання дії.

Директиви – це висловлення волевиявлення мовцем, спрямоване на спонукання адресата до певної діяльності. Дж. Серль [*Dzh. Serl*], писав, що з погляду ілокутивної мети директиви – це спроби «з позиції мовця домогтися того, щоб слухач виконав дію» [8, с. 172]. Отже, особливість директивних мовленнєвих актів полягає в тому, що вони спрямовані на зміну реальності за допомогою мовленнєвих дій. Спроби мовця можуть виражатися різними шляхами – і дуже м'яко, у разі, якщо адресант запрошує адресата виконати певну дію або ненав'язливо це йому пропонує, а іноді й агресивно, коли, наприклад, адресант у категоричній формі наполягає на виконанні дії. Директивний мовленнєвий акт можна характеризувати як двобічний ініціативний мовленнєвий акт. Він позначає початок мовленнєвої взаємодії в діалозі, для успішної реалізації якої необхідна реакція-відповідь адресата. Від адресата чекають або виконання дії, або сприяння її виконанню. Якщо він дотримується принципу кооперації, тобто поводить відповідно до очікувань мовця й виконує дії, інтеракція має мінімальну довжину: директив – виконання дії. Якщо ж адресант поводить «некооперативно» та відмовляється виконувати каузовану дію, то спілкування може відбуватися за двома можливими напрямками: 1) мовець приймає відмову й інтеракція закінчується; 2) мовець не приймає відмови й наполягає на виконанні бажаної дії.

Позамовна реальність сприяє комунікативній діяльності людини та впливає на її мовленнєву поведінку. На думку Т. ван Дейка [*T. van Deik*], варто розмежовувати поняття «ситуація» і «контекст»: ситуація – це фрагмент об'єктивної реальності, де відбувається комунікативна подія, а до складу контексту входять тільки відповідні лінгвістично релевантні характеристики комунікативної ситуації [9, с. 12].

Комунікативний контекст можна схарактеризувати як тип соціального контексту, який містить певний набір головних компонентів комунікативної ситуації, що визначають вибір форми передачі мовленнєвих актів. Для кожного типу мовленнєвого акту набір таких компонентів буде різнитися. Наприклад, адекватність уживання репрезентативних мовленнєвих актів залежатиме від рівня його обізнаності про фактичний стан справ та від виду інформації, якою він оперує, тобто репрезентативи, або асертиви зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювань, а для директивів одним з найсуттєвіших є «фактор адресата».

Параметри, що впливають на вибір мовленнєвого варіанта реалізації мовленнєвого акту, – це вік, соціальний статус, роль, стосунки між комунікантами, можливості адресата щодо виконання дії, канал комунікації, наявність сторонніх осіб. Базовими є такі екстралінгвальні чинники: 1) рольові стосунки; 2) соціально-психологічна дистанція; 3) обстановка спілкування. Відомо, що рольові характеристики комунікантів впливають на статусні стосунки. Соціальна роль комуніканта може окреслюватися його позицією в інфраструктурі (керівник, підлеглий), статусом (батько, мати, друг, брат, сестра, дідусь, бабуся), ситуацією спілкування (гість, господар).

Рольові стосунки визначають ієрархію взаємодії учасників спілкування: нижчі – рівні – вищі, на що звернуто увагу в дослідженні Z. Ajabshir [10, с. 46]. За симетричної (несурбодинативної) ситуації партнери однакові за віком, соціальним статусом та роллю. В асиметричній (субординативній) – співрозмовники різняться за вищезазначеними ознаками. Комунікація при субординативних стосунках реалізується у загальновідомих типових моделях: старший молодшому, молодший старшому.

Другим базовим чинником комунікативно-мовленнєвої ситуації є соціально-психологічна дистанція між комунікантами, що може окреслюватися як близька чи далека залежно від стосунків між адресантом та адресатом.

Третій базовий чинник, що визначає вибір форм мовленнєвого акту, – обстановка спілкування. Офіційність зумовлена соціальними функціями мовців, учасники змушені дотримуватися певних загальноприйнятих способів спілкування, що відбувається у формальних комунікативних ситуаціях. Неофіційне спілкування має нерегламентований характер, його визначають особисті (суб'єктивні) стосунки комунікантів.

Мета дослідження – проаналізувати неофіційне спілкування персонажів романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії», враховуючи семантичний, синтаксичний та прагматичний аспекти. Використано квантитативні та квалітативні методи, що дали можливість чітко визначити характер та специфіку мовленнєвих актів, представлених у вищезгаданих романах. Члени родини добре знають один одного, тобто мають близьку соціально-психологічну дистанцію, спілкування не набуває конфронтативного характеру, а визначається спокійною й розважливою природою передачі мовленнєвих актів, через які репрезентовано повагу до співрозмовника. В. Лис використовує діалектне мовлення та просторіччя для передачі специфіки спілкування комунікантів польського регіону.

Комунікантів родинно-побутового спілкування, типовими рисами якого є нерегламентованість комунікативної поведінки, високий ступінь спонтанності організації спілкування, ситуативна залежність, відносна суб'єктивність у вирішенні загальноціннісних побутових проблем, вільне оперування структурними, лексико-граматичними та стилістичними засобами оформлення

висловлювань та висока концентрація невербальних комунікативних компонентів у мовленні умовно можна диференціювати за типами дискурсу між «чоловіком – жінкою», «батьками – дітьми», «братами – сестрами». У родинних діалогах адресанти мають певні маркування залежно від статусу в родині, раціональності мислення, ступеню вияву емоційності, а вік і стать є основними показниками для пояснення мовленнєвої поведінки комунікантів.

Більшість первинних і важливих мовленнєвих рис закладається під час спілкування з найближчими людьми. Залежно від того, які емоції, позитивні чи негативні, переважають у родині, формується ставлення й до оточення. Основними учасниками сімейного дискурсу є представники трьох поколінь: найстаршого (дідусь, бабуся), старшого (батько / свекор, мати / свекруха) та молодшого (син / зять, дочка / невістка, брат / сестра).

Сім'я як соціальна мікроструктура, створюючи свою культуру повсякденного життя, характеризується діалогічністю та цілеспрямованою діяльністю. Для аналізу сімейної комунікації важливо брати до уваги як мінімум два взаємопов'язані компоненти – мовленнєвий акт і його перлокутивний ефект. Мовленнєві контакти між батьками та дитиною слід розглядати як процес передачі кожним з мовців власних ілокутивних намірів з метою досягнення перлокутивного ефекту. Під час вибору прагматичних засобів для здійснення поставленої мети мовець повністю покладається на свою оцінку.

Правильно організоване спілкування – це запорука гарного настрою, душевного спокою. М. Машовець, М. Науменко [М. Mashovets, M. Naumenko] стверджують, що стосунки в родині базуються на взаєморозумінні. Вони зазначають, що кожен учасник сімейного спілкування зазвичай має два обов'язки: по-перше, він повинен ділитися інформацією про себе, щоб його правильно розуміли в родині; по-друге, уважно слухати інших, щоб зрозуміти те, що вони хочуть сказати. Якщо хтось із комунікантів нехтує будь-яким із цих базових принципів спілкування, їхній зв'язок руйнується. Прояви негативних емоцій, суперечок і сварок стають значно частішими [11, с. 363].

Аналізуючи дискурс сім'ї, враховуємо різноманіття сімейних одиниць. Кількість учасників, наявні в сім'ї адресантно-адресатні конфігурації, характер волевиявлення, розподіл сімейних ролей, рівень імпліцитності комунікативного процесу тощо будуть змінюватися залежно від різновиду таких одиниць. Проаналізовані діалоги в романах В. Лиса засвідчили, що члени сім'ї послуговуються всіма видами мовленнєвих актів, виділеними в таксономії Дж. Остіна та Дж. Серля.

Репрезентативи, до яких зараховуємо обіцянку, осуд, визнання, у мовленні членів сім'ї становлять 22 %, найменшим у кількісному відношенні є клас констативів, у яких відбувається інформування про плани, наміри, 13 %.

Експресивів у проаналізованих текстах 29 %, оскільки головними для учасників сімейного спілкування є особистість співрозмовника та власна емоційна

сфера. Часто комуніканти не тільки висловлюють свої емоції, а й співчують своєму співрозмовникові.

Найбільш численними серед усіх мовленнєвих актів, виокремлених у романах Володимира Лиса «Соло для Соломії» та «Століття Якова», є директиви, до яких зараховуємо й питальні конструкції, оскільки у зміст кожного питання закладено бажання отримати вербальну чи невербальну відповідь-реакцію. Цей клас становить 36 % усіх уживань.

Аналізуючи усне мовлення дітей, які є активними учасниками сімейного спілкування, Л. Боть [L. Bot] запропонувала виокремити три основні типи директивів:

1. прескриптивні – диктують адресату виконання дії;
2. реквестивні – спонукають до дії, що виконуватиметься в інтересах мовця;
3. сугестивні – висловлюють пораду адресатові [3, с. 104].

Кожен тип директивів характеризується тільки йому притаманними ознаками. До прескриптивних директивних актів належать ті, що мають найбільшу категоричність передачі прямого спонукання: наказ, вимога, заборона. Анна Вежбицька [A. Wierzbicka] свого часу зауважувала, що в польській мові відсутня конфронтативність у прямих спонукальних конструкціях, оскільки в них наявні супутні засоби емпатії до співрозмовника (пестливі звертання, іменники з суфіксами здрібності тощо) [12, с. 167].

Наказ – волевиявлення максимально зобов'язувального характеру, оскільки в його основу закладено неможливість відмови з боку адресата. У родинно-побутовому спілкуванні мовець може наказувати статусно рівноправному адресатові, якщо вважає, що має на це моральне право або до цього його спонукають обставини.

Чоловік → дружині: «– Мовчи, хвойдо, бо ни знаю, що зроблю. – Я скоро вернуся. Чуєш, хвойдо, вернуся!» [13, с. 136]. Соломія зізнається чоловікові, що зрадила йому, і він у гніві побив її. На категоричність указують окличні речення з дієсловами наказового способу, емоційно забарвлена лексема «хвойда», а також дії Павла: «потяг до клуні, другою рукою дав штурхана, вдарив боляче, аж ноги підігнулись» [13, с. 136].

Батько → дочці: «– Мовчи, сороко! Поклич ліпше дочку мою найменшу. Верку. Біжи вже!» [13, с. 189]. Батько Яків висловлює наказ, на що вказує високий ступінь категоричності, а також дієслова наказового способу «мовчи», «поклич», «біжи».

Вимоги висловлюють не лише в інституційній, але й у міжособистісній сфері спілкування. В умовах неофіційного сімейного спілкування члени родини можуть вимагати виконання певних дій, при цьому вік адресата має принципове значення, оскільки діти не висловлюють вимоги батькам.

Дідусь → порятованій дівчині: «– Мовчи, сороко, – гримнув Яків, начеб на свою доньку чи внучку. – У краску мені внука ввила, а він...» [14, с. 52]. Яків Мех врятував дівчину-наркоманку, тому вважає її рідною. На категоричність мовленнєвого акту вказує дієслово наказового способу «мовчи» та праксодинний невербальний засіб «гримнув», що ґрунтується на висоті гучності повідомлюваної інформації. Але звертання «сороко», що використано для номінації дівчини, дещо пом'якшує висловлювання, оскільки ця лексема містить мейоративну оцінку людини, передаючи любов та родинну прихильність до незнайомої дівчини.

Мати (свекруха) → дочці (невістці): «– Соломко, ти куди? Та Біг з тобою, Павлик генчого витеше. Вода скаламучена, як той праник шукати... Вилась, бо ж вода ще з льодом тико недавно попрощалась» [13, с. 115]. Вимога в такому мовленнєвому акті пом'якшується звертанням «Соломко», оскільки автор використовує демінутивне називання, що зазвичай містить позитивну оцінку, а також згадуванням Бога, який у більшості християн асоціюється з добром та високою духовністю.

Мовленнєвий акт заборони має високий ступінь категоричності, з якою передається ілюктивна мета. Висловлюючи заборону, адресант передає своє бажання, щоб співрозмовник не виконував певну дію. Лаконічна форма заборон теж підтверджує категоричність цього висловлювання. Заборону спрямовано на фізіологічно корисну для адресата дію, а для діалогів актуальним є використання цього мовленнєвого акту під час спілкування зі співрозмовником молодшим за віком або соціальним статусом: Не бери! Не лізь! Не плач! Не кричи! тощо.

Директивними мовленнєвими актами заборони послуговується не тільки мовець, старший за віком і вищий у сімейній ієрархії, а й адресант, який за певних причин вважає, що має повне моральне право щось забороняти. У цьому разі адресат – це особа з рівним комунікативним статусом, який неохоче виконує те, що від нього вимагають, рідко буває особисто зацікавлений у здійсненні волевиявлення.

Син → матері: «– Мамо, не кричіть. І не плачте. Самі казали, що долю конем не об'їдеш. Я спробував, та вернувся. Цитьте мамо. Йдіть до хати, мамо. Йдіть мамо...» [14, с. 47]. Означено-особові односкладні спонукальні речення з дієсловами наказового способу вказують на високий ступінь категоричності мовленнєвого акту, оскільки зазвичай заборона передається повними двоскладними реченнями. До цього сина спонукають обставини, емоційне збудження – «береться обтесувати колоду, бо мусить щось робити», поведінка матері – «стоїть поруч, мовби вартує його від лиха», «жалібно дивиться», «зітхає» [14, с. 47]. Для пом'якшення мовленнєвого акту син неодноразово повторює звертання «мамо», апелює до материних слів і наводить паремію «долю конем не об'їдеш» [14, с. 47].

Зовиця (сестра чоловіка) → невістці (дружині чоловіка): «Тобі не мона. Простудишся й дитятко простудиш. Марш до хати» [13, с. 225]. Заборона передається через певні граматичні форми та конструкції, а саме: «не мона», «марш до хати», слова автора «свариться» та пояснення, яке висловлює адресант, чому саме не можна невістці купатися під дощем.

Реквестивні директиви – це прохання, благання, запрошення, у них мовець має намір спонукати свого співрозмовника до певної дії, уживаючи при цьому менш категоричні висловлювання.

Прохання є виявленням бажання мовця, аби слухач здійснив ту чи іншу дію, яку він може, але не повинен, не зобов'язаний здійснювати. На думку М. Баліцької [М. Balitska], у мовленнєвому акті прохання «адресат вибирає найоптимальніший спосіб оформлення свого наміру й оскільки співрозмовник не зобов'язаний виконувати ту чи іншу дію, то мовець до прохання додає аргументи, які мали б вплинути на нього» [15, с. 130].

Урятована дівчина → дідусю: «– Мовчіть, Якове Платоновичу... Дідусю мій рідненький, мовчіть...» [14, с. 60]. Ілокутивне спонукання пом'якшується вербальними («рідненький», «дідусю») і невербальним кінетичними засобами («поклала на його вуста пальчика»).

Мати (свекруха) → дочці (невістці): «– Ти ж не здумай нас кидати. В Андрія вдався, а той уміє прощати. Ой, горенько наше бідове...» [13, с. 143]. Свекруха дуже любить невістку, тому й просить її не йти, навіть після того, як дізналась, що вона зрадила її сину. На прихильність указують невербальні засоби (жести), які супроводжують мовлення свекрухи: «обійняла й пригорнула».

Мати (свекруха) → дочці (невістці): «– Просимо тебе, Соломко, і сватів прийти на роковини Павлової смерті. Ми великої поминальниці не робитимемо. Али прийди. Бо... Бо ж він тебе таки любив, Соломко, як же любив, Боженьку мій...» [13, с. 179]. Мовленнєвий акт прохання позначений високим ступенем прихильності, тому не має категоричного спонукання, відбувається процес вербалізації емоцій, який описано в роботах А. Вежбицької [А. Wierzbicka] [16, с. 348], П. Екмана, В. Фрісена [P. Ekman, W. Friesen] [17, с. 60], Д. Трунова [D. Trunov] [18, с. 102]. Це у тексті романів представлено звертаннями до Господа, нагадуванням про почуття сина.

Благанню притаманна велика ілокутивна сила та більша емоційність.

Мати → майбутній дитині: «– Ну ж бо, маленьке, подай мамі знак!» [13, с. 260]. Майбутня мати перебуває в особливому емоційному стані, на що вказують конструкції «тривожилась, боялась – ни дай Бог, щось трапилось», звертається до своєї дитини, використовуючи зменшено-пестливе називання «маленьке». Указівкою на благання є також вербалізовані засоби, що представлені лексемами «спинялась», «прислухалась», «не раз просила».

Мати → сину: «– Яшку! Ясю! Спинися! Ясю!» [14, с. 39]. Благання матері до сина спинитися, коли той пішов назустріч весіллю з рушницею, передано через різні форми імені, що можна аналізувати як лексичні повтори «Яшку, Ясю, Ясю». Використання зменшено-пестливих номінацій та певних вербалізованих невербальних засобів (жестів) «бігла, кричала розпачливо» допомагають передати настійливість у мовленнєвому акті.

Дочка → батькові: «– Тико не вмирай, таточку» [14, с. 182]. Адресант перебуває під впливом емоцій під час висловлення благання, на це вказує демінутивне звертання «таточку» та вербалізовані невербальні засоби (жести) «благала», «приклялась до грудей».

Чоловік → дружині: «– Ти той... Я розумію – назад вже не склеїш. Якщо його любиш... Тико я... Я попрошу тебе – жди-таки. Вернусь – то все й рішимо. Не май з ним нічого, доки я там буду. Хотя б поки війна не кінчиться. Може, та надія од смерті вбереже. Чуєш, доки живий на війні буду, щоб ти більше з ним не зналася. Обіцяєш?» [13, с. 146]. Чоловік розуміє, що дружина може виконати, а може й не виконати те, чого він прагне від неї. Його репліки перервані, Павло занепокоєний, знервований, хвилюється. Ступінь прихильності передано через невербальні засоби «нахилився до самісінького вуха», «гірко сказав», «гаряче зашептав» [13, с. 146]. Адресант декілька разів повторює своє прохання, а потім говорить, щоб дружина дала обіцянку, тобто благає її виконати те, про що він попросив.

Часто прохання не досягає очікуваного перлокутивного ефекту (реактивним є акт відмови), тоді мовець або змінює тему спілкування, розуміючи свою поразку, або повторює прохання, добираючи нові аргументи на користь своєї позиції. У результаті послідовності інтеракційних ходів «прохання – відмова» відбувається спілкування, де мовець застосовує один з різновидів прохання – умовляння.

Мати → сину: «– Павлику! Скажи хоч ти, Соломко, то ж прийдуть та мараці як там їх, і першого вб'ють, як боронити стане. Хазяйством зновика мона обжитися, а житте назад не вернеш. Ой, людиньки!» [13, с. 120]. Мати просить сина разом з родиною тікати із села до лісу, його відмова спонукає матір, і вона апелює до невістки, наводить аргументи, чому варто піти з хати. Умовляння передається через вербалізовані невербальні засоби «зойкнула», «мало не з плачем».

Дочка → батькові: «– Ходімо, ходімо, тату! ... Ходімо, тату! Татусю, ходімте! Таточко, що-ви те надумали?» [14, с. 220]. Дочка вмовляє не чіпати чоловіка, у якому батько впізнав вбивцю. Ольга налякана, і коли батько спочатку слухається її, а потім «у дверях озирається й шарпається назад», то донька використовує умовляння як вагомий важіль впливу на чоловіка в стані афекту.

За допомогою питальних конструкцій, що є досить активними в межах діалогів сімейного дискурсу, передається більшість непрямих директивів.

Деякі з таких форм стають директивними лише в певному контексті й поза ним утрачають прагматику спонукальності, однак ілокутивна мета інших зрозуміла й поза контекстом. Аналізуючи випадки використання питальних висловлювань, Р. Конрад [*R. Konrad*] підсумував, що непрямих мовленнєвих актів не існує в чистому вигляді й що під ними мають на увазі потенційні, тобто пропущені, уявні, а не реальні мовленнєві акти [19, с. 353]. С. М'ясоєдова [*S. Miasoiedova*], аналізуючи категорію спонукання та її реалізацію в непрямих мовленнєвих актах, зазначає, що «вказівкою на ступінь категоричності є семантичний компонент» [20, с. 12]. У нашому дослідженні такі конструкції набувають ілокутивного характеру й у тексті, й поза ним.

Дочка → батькові: «– Вам щось подати, тату?» [14, с. 186]. Питання, висловлене дочкою, потребує відповіді та насамперед передає певне (ввічливе) ставлення до адресата. Це зрозуміло через використання шанобливої форми звертання на «ви», що є прийнятною в багатьох слов'янських народів.

Брат → сестрі: «– Щось сталося, Соломко? Ти сама не своя...» [13, с. 170]. У відповідній питальній конструкції немає прямого спонукання, але адресант бажає почути відповідь.

Сугестиви – це один з типів директивів, у якому пріоритетну позицію займає мовець. Він має певний життєвий досвід або краще розуміє ситуацію. До сугестивних мовленнєвих актів належать порада та пропозиція.

Порада передбачає намір мовця підказати співрозмовнику, яка дія є необхідною, як поводитися, стимулює адресата до виконання дії, пояснює йому її доречність та доцільність. Мовець повинен мати вищий рольовий статус або життєвий досвід чи ситуативну обізнаність. О. Наумук [*O. Naumuk*], досліджуючи мовні засоби вербалізації поради, зазначає, що «зادля досягнення бажаного перлокутивного ефекту мовленнєвий акт поради ставить перед мовцем завдання викликати відповідні емоції, почуття, бажання викликати рекомендовану дію» [21, с. 56].

Батько → дочці: «– Таки пора тобі, дівонько всерйоз про заміжжя подумати. Двацятий рік пуйшов, скоро й дівкою старою, що тико котиська об ноги сватаються, будеш... Хоть і поговір пуйшов про перебірливість. Не криши вочима, як блискавка серед ясного неба, я тобі не ворог і з хати не випихаю» [13, с. 86]. Батько намагається застеретти доньку від біди, даючи їй пораду. Він пояснює це тим, що «заміжніх до Германії не беруть». Щодо невербальних засобів, що використані під час поради, то «цього разу голос у тата Антона незвичний, урочистий і суворий водночас» [13, с. 86].

Дочка → батькові (свекру): «– Заплющуйте очі, тату, на голову воду литиму» [14, с. 146]. У цьому мовленнєвому акті порада передає пояснення, чому потрібно робити саме так, а також – прихильне ставлення невістки до свекра (через використання демінутивів та слів з оцінною семантикою) – «не чужого, а свого коханого таточка» [14, с. 146].

Мати (свекруха) → дочці (невістці): «– Ти не винна в його смерті, Соломко. Мовчи. Ліпше буде, як до батьків своїх вернешся. Щось придумаємо, чото так. Бо... сама знайш... Тежко нам буде разом з тобою жити» [13, с. 168]. Свекруха вже все обдумала та її порада зумовлена наміром підказати невістці, як діяти в певній ситуації, оскільки вона висловлюється «по довгій мовчанці».

Дочка → батькові: «– Тату! Вам ще не мона! Полежте, одужайте» [14, с. 188]. Порада виступає інструкцією для виконання певних дій. Звичним є, коли вона запропонована людьми, старшими за віком, оскільки вони мають життєвий досвід і можуть навчити молодь чомусь новому, але в умовах неофіційності радити можуть не тільки старші, а й молодші члени родини. Часто це зумовлено певною комунікативною ситуацією та стосунками між рідними.

Основна мета пропозиції – спонукання до дії, яка, з позиції мовця, доцільна чи корисна для того (тих), кому щось пропонують. Цей мовленнєвий акт є дуже близьким за значенням до прохання, але відрізняється тим, що пропозиція майже завжди виконується на користь не тільки мовця, а й слухача. Відмінність пропозиції від прохання полягає ще й в тому, що адресант спонукає свого співрозмовника до певної дії з наміром посприяти, допомогти партнеру по комунікації. Важливо, що пропозиції найчастіше характеризуються позитивною тональністю, оскільки мовець передусім сам зацікавлений у реалізації певної дії та в тому, щоб його вислухав адресат.

Брат → брату: «– Давай поклянемось, що ніколи ни женимось. – Чого? – Бо я питав у мами. Братам на сестрі женитися не можна. А ліпшою за нашу сестру ми не знайдемо» [13, с. 12]. Старший брат Василь пропонує молодшому Тарасу дати клятву й виконувати запропоновані дії певним чином.

Проведений кількісний аналіз директивів, що зафіксовані в романах В. Лиса «Соло для Соломії» та «Століття Якова» (показники на діаграмі), засвідчив, що в ситуаціях сімейного спілкування члени родини частіше використовують сугестивні типи мовленнєвих актів для висловлення поради – 22 %, а також м'які спонукальні конструкції для передачі прохання – 20 %. Найменш чисельними є мовленнєві акти наказу – 5%, вимоги – 4% та заборони – 5%, що характеризуються високим ступенем категоричності спонукання.

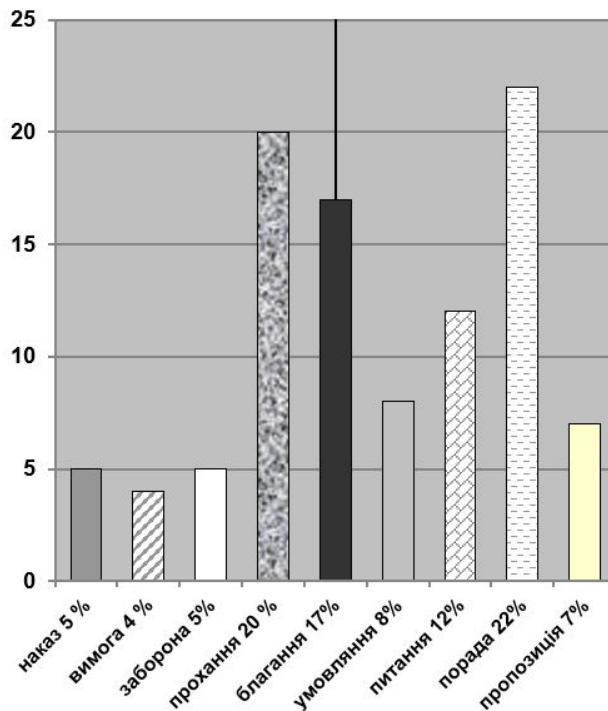

Рис. 1. Директиви в сімейному спілкуванні

Аналіз комунікативно-прагматичних особливостей мовленнєвих актів під час родинно-побутового спілкування героїв творів Володимира Лиса «Соло для Соломії» й «Століття Якова» дає змогу зробити такі висновки:

1. Комуніканти, що об'єднані певними родинними зв'язками, спілкуються, використовуючи найчастіше прохання та пораду. Це обумовлено певною комунікативною настановою та метою мовленнєвого акту. У такому спілкуванні стосунки між співрозмовниками відіграють виключно важливу роль. Це природно, оскільки мова має справу не просто з ідеальним мовцем / слухачем, який існує в абсолютно однорідній мовленнєвій спільноті.
2. Мовленнєвий акт, характеризуючись усіма основними властивостями мовленнєвої діяльності (довільність, цілеспрямованість, динамічність тощо), здатен повністю репрезентувати мовленнєву діяльність комуніканта (у нашому дослідженні це використання поліського діалекта для передачі настанови та поради).
3. У директивному мовленнєвому акті першорядним є діалог, у якому переважають питання, умовляння, благання й пропозиція.

4. Для розмовного дискурсу суттєвим показником є комунікативно-мовленнева ситуація, до складу якої входять обстановка спілкування, комунікативні позиції й соціальний статус комунікантів та рольові стосунки між ними. Така ситуація знаходить своє вираження в будь-якому висловлюванні й поєднує зовнішні умови, за яких відправник має намір (бажає) щось передати адресанту з метою збереження / зміни його стану та реакцію комунікантів.
5. На комунікативно-мовленнєву ситуацію впливає просторово-часовий орієнтир (де й коли відбувається діалог?), комуніканти (у нашому дослідженні носії поліського діалекту), комунікативна мета.
6. Мотивація поведінки героїв Володимира Лиса визначається традиційними категоріями – родина, кохання, життя, смерть, вірність. Проаналізоване неофіційне спілкування членів родини, що добре знають один одного, тобто мають близьку соціально-психологічну дистанцію, не набуває конфронтативного характеру, а визначається спокійною й розважливою природою передачі мовленнєвих актів, через які репрезентовано повагу до співрозмовника.

Аналіз мовленнєвих актів засвідчує, що члени українських родин найчастіше послуговуються порадами та проханнями, у яких відчутна м'якість передачі спонукання, найменш чисельними є накази, вимоги та заборони, що характеризуються високим ступенем передачі категоричності спонукання. Отже, комунікативна поведінка базується на загальних морально-етичних засадах: повага до старших, турбота про рідних, взаємоповага між членами родини.

Бібліографія

- Ajabshir Z. F. [Ajabshir Z. F.], The Effect of Teachers Scaffolding and Peers Collaborative Dialogue on Speech Act Production in Symmetrical and Asymmetrical Groups «Iranian Journal of Language Teaching Research». 2020. Vol. 8. Issue 1, p. 45–61.
- Баліцька М. З. [Balitska M. Z.], Роль адресанта в реалізації мовленнєвого жанру прохання, «Вісник Львівського ун-ту: Серія філологічна», 2006, Вип. 38, Ч. II, с. 130–134.
- Боть Л. П. [Bot L. P.], Дотримання принципу ввічливості в директивних мовленнєвих актах, «Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. Серия «Филологические науки», 2008, номер 144, с. 102–106.
- Дейк Т. А. ван [Deik T. A. van], Язык. Познание. Коммуникация, Герасимов В. И. [Herasymov V. I.] (ред.), Москва, Издательство «Прогресс», 1989.
- Ekman P., Friesen W. V. [Ekman P.], [Friesen W. V.], The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. Semiotica, «University of California, Can Francisco», 1969, p. 49–98.
- Конрад Р. [Konrad R.], Вопросительные предложения как косвенные речевые акты. Арутюнова Н. Д. [Arutiunova N. D.] (сост.), Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов, Москва, Издательство Прогресс, 1985, Вып. XVI, с. 349–383.

- Кузнецова Т. В. [Kuznietsova T. V.], Специфіка домашньої комунікації «Актуальные проблемы вербальной коммуникации: Языки и общество», 2004, с. 171–186.
- Линник Т. Г. [Lynnyk T. H.], «Дитяче мовлення» дорослих в українському контексті, «Язык и культура», 2002, Вип. 5. Т. 2., ч. 1, с. 237–245.
- Лис В. [Lys V.], Соло для Соломії, Харків, Видавництво «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015.
- Лис В. [Lys V.], Століття Якова, Харків, Видавництво «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014.
- Машовець М. А., Науменко М. С. [Mashovets M. A.], [Naumenko M. S.], Міжособистісне спілкування в сім'ї як показник щасливого буття дитини, «Молодий вчений», 2017, номер 11 (51), с. 362–365.
- М'ясоєдова С. В. [Miasoiedova S. V.], Категорія спонукання і її вираження і непрямих висловленнях сучасної української мови: автореф. дис.... канд. філол. н: 10.02.01, Харків, 2001.
- Моїсеєнко О. Ю. [Moiseienko O. Yu.], Мовна комунікативна компетенція дитини та її зв'язок з процесом становлення особистості, «Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави», 1998, с. 173–175.
- Наумук О. В. [Naumuk O. V.], Мовні засоби вербалізації поради : когнітивний та прагматичний аспекти : [монографія]. Луцьк, Волинський нац.ун-т ім. Л.Українки, 2012.
- Остин Дж. [Ostyn Dzh.], Слово как действие Городецкий Б. [Horodetskyi B.] (ред.), Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов, Москва, Издательство «Прогресс», 1986, Вып. XVII, с. 22–131.
- Рулёва Е. А. [Rulova O. A.], Основные теоретические направления и экспериментальные методики, применяемые при изучении детской речи, «Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество: материалы конференции», 2000, с. 304–306.
- Серль Дж. [Serl Dzh.], Классификация иллокутивных актов, Городецкий Б. [Horodetskyi B.] (ред.), Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов, Москва, Издательство «Прогресс», 1986, Вып. XVII, с. 170–194.
- Трумко О. М. [Trumko O. M.], Емпатія як засіб успішної комунікації у сім'ї (на матеріалі творів І. Франка) «Мова і суспільство», 2019, № 10, с. 148–155.
- Трунов Д. Г. [Trunov D. H.], Уровни вербализации эмоционального опыта, «Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология», 2013, номер 1, с. 102–107.
- Wierzbicka A. [Wierzbicka A.], Different cultures, different languages, different speech acts: Polish vs. English «Journal of Pragmatics : An Interdisciplinary Journal of Language Studies», 1985, Vol. 9. Issues 2–3, p. 145–178.
- Вежбицкая А. [Wierzbicka A.], Язык. Культура. Познание, Кронгауз М. А. [Krongauz M. A.] (ред.), Москва, Издательство, «Русские словари», 1996.

Directive speech acts of family communication
(based on the works of V. Lys Solo for Solomiya, Jacob's Century)

Summary: The article presents a comprehensive analysis of the peculiarities of speech acts of family communication on the material of works by Volodymyr Lys *Solo for Solomiya* and *Jacob's Century*. It characterizes the peculiarities of family communication. It is noted that the main types of everyday discourse are communication 'man-woman', 'parents-children', 'brothers-sisters', which is characterized by informal regulation of communicative behavior, and participants in communication act as varieties of personality-oriented discourse in family household sphere. The directive speech acts used by relatives are also analyzed in detail. Attention is paid to speech acts with the greatest categorical transmission of motivation (order, requirement, prohibition), suggestive types of directives (advice, suggestions, invitations) and requestive directives (requests, supplication).

Keywords: family communication, discourse, directives, suggestions, requisites

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr11.art8>